

A délszlávok humora

MINDEN NÉPNEK vannak más népek nyelvére le-nem-fordítható humoros megnyilatkozásai. Ezek fejezik ki igazi egyéniségét, mert a komikum általános, közös emberi változatain kívül esnek.

Vajjon milyenek a délszlávok humorban, komikumban, íróniában és szatírában? — kérdi Dvornikovity.* — Vannak-e ily irányú megnyilatkozásaikban oly jellegzetességeik, melyek őket más népekéitől élesen megkülönböztetik? — A feltett kérdésre hirtelében egy idegen megfigyelésével válaszol:

— Miért van az, hogy a délszlávokban oly erős a gunyolódásra való hajlam? Valami hasonlót tapasztaltam a lengyeleknél is.

S valóban, mi sem nehezebb, mint olyasvalakinek válaszolnia, aki benne él népében, s más népek hasonló megnyilatkozásait nem volt módjában megismernie vagy tanulmányoznia.

A kívülről elhangzott észlelet azonban nem hagy nyugtot Dvornikovitynak. Hát csakugyan oly epés és csipkelődző a délszláv szellem? Nincs benne derűs humor, mint pl. az északi népekéiben? Úgy látszik, nincs, mert még *Jurkovity János*, egyik legjobb régi humoristájuk is azt vallja, hogy a *szerb nép általában komoly*. Hasonló következtetésre jut a szlovénekkal kapcsolatban *Borkó Bozsídár* is, a „szlovén humor“-ról szóló tanulmányában azt írván, hogy: „a szlovénnek nincs érzéke a humorhoz.“

Mielőtt azonban *Jurkovity* megállapításainak boncolgatásával foglalkoznék, *Dvornikovity* tisztázni kívánja a humor és komikum mibenlétét, jelentkezésüket vizsgálni a lélek és jellem összes megnyilvánulásaiban s válaszolni arra a két kérdésre, melyen már annyi gondolkozó töprengett, hogy: mi is lényegében a nevetés és nevetséges?

Dvornikovity nem keres fogalmi meghatározást, kerüli az elméletek útvesztőjét is, és sokkal célszerűbbnek találja, ha a felvetett kérdésekhez tapasztalati úton, élményeken, példákon és hasonlatokon igyekszik hozzáférközni, azt kutatva, hogy a nevetséges különféle megnyilvánulásaiban milyen elemi életérzés és vissza-

* *Dvornikovity Vladimír*, beográdi egyetemi tanár *Borba ideja* (Beograd, 1937) c. könyvének s *Mityun M. Pavičevity Crnogorci u pričama i anegdotama* (Zagreb) 20 kötetének felhasználásával.

hatás tükröződik, vagyis: milyen az életérzés a humorban, gúnyban, szatirában, mert hogy itt mélyreható különbségek vannak, közvetlen érzésünk jelzi abban a pillanatban, amikor humorosan, ironikusan vagy szatirikusan fejezzük ki magunkat.

A valamin való nevetést Dvornikovity megkönnyebbülésnek, a komoly életfeszültség alóli pillanatnyi felszabadulásnak érzi, az élettani rend valóságában bekövetkezett váratlan „lélektani szünet”-nek, mintha a nevetéssel legyűrtünk volna valamit, vagy megszabadultunk volna valamitől. Ezért a nevetésben a megelégedésnek s megnyugtatósnak eleme lappang.

Több lélekbúvár szerint a nevetséges előidőzésében váratlan fonákosság kerül össze a komoly életfeszültséggel, vagyis a nevetségességet ez az ellentétesség váltja ki, melynek az ötlet, a tréfa, a humor, az irónia s a szatira: csak változata és fokozata. De ez az elmélet csak az életre alkalmazva jelent valamit. Mindenképen fontos, hogy tudjuk, mik a humorosnak különféle megnyilatkozásai, s mi a komikum, ha úgy vesszük, mint lelkünk visszahatását az életre. *A nevetésnek ugyanis nemcsak élet- és lélektana van, hanem jellemтана is, sőt, mi több, erkölcsstana és társadalomtudomány.*

A bolondot nevetéséről ismerjük meg — mondja a közmondás. *Általánosítva: a műveltséget, a kultúrát s az ember egész fajtaját: szintén a nevetéséről.*

A nevetés az a szikra, mely a fellobbanás pillanatában bevilágítja egész belsónket. Együgyűség, éleselméjűség, jólelkűség éppúgy visszatükröződik a nevetés és nevetséges különféle megnyilvánulásaiban, mint a butaság, rosszakarat, epesség, irigység és gonoszság. A nevetés lehet akaratlan, sőt gépiesen öntudatlan, de lehet korholva, csúfolva nevelő. A nevetés az emberi társadalom fertőtlenítője — mondja egy francia gondolkozó. — Van nevetés, mely simogat, helyesel, kitüntet, de van, amely csíp, mar vagy éppenséggel büntet. Nincs megalázóbb, mint mikor valakit ellensége nevetségessé tesz. A nevetéssel felemelünk vagy lealacsonyítunk, ítélünk vagy elítélünk, rokonszenvünket mutatjuk ki vagy rosszindulatunkat. Van üres, modoros nevetés, mint ahogy van komoly, tartalmas mosolygás. Minél komolyabban áll valaki az étellel szemben, mosolygása vagy nevetése annál tartalmasabb. A nevetésről és nevetségességről egész külön jellemtant lehetne írni, de *ismeretelméletet is, melyet még mai napig sem írtak meg. Nem hiába mondja a szerb: Minden tréfa féligazság.*

Lélektani hovatartozás és izlés tekintetében — azonos helyzetben — az egyik meleg, derűs, jóindulatú humort sugároz, a másik csípős gúnyt vagy maró szatirát, — az egyik humora eszerint könnyű, rokonszenves, a másiké: kellemetlenséget, bajt, gondot fölényesen elfricskázó, harmadiké: fanyar, mélabús, keserű, bántó vagy éppen vitriolos. Mégis a humor mindig a fájdalom ellenszere. Maró gúny szólal meg pl. az előző Balkán-háborúban elhangzott következő mondatban: *Halj meg, szerb, hadd lássad dicsőséged!*

A komikumból fejlődik ki az ellenszenv, utálat vagy a keserűség hatására: az enyhébb vagy maróbb élű élc, gúny és szarkaz-

mus. A szatirának mindig éle van. Forrása, akár a gúnynak, nem egyszer a nemes harag vagy erkölcsi felháborodás. Éppen azért irányulhat nemcsak személyek és társadalmi csoportok vagy osztályok, hanem társadalmi jelenségek, sőt tárgyak ellen is. A gúny és szatira, amikor vesszőz, ostoroz, elítél: javít és gyógyít is. Am éppúgy kifejezése lehet a gonoszkodó csúfolódásnak, a durva haragnak s az irigységnek is. Míg a helyzetet ügyesen kihasználó célzás csip, szúr vagy döf, a szarkazmus mérges sávként rágódik a célbavetbe.

Dvornikovity kénytelen megállapítani, hogy a csendes, derült humor alig sajátja a délszláv népeknek, *hallgatagabb, érdesebb, férfiasabb természetükhöz sokkal közelebb áll a támadó szellemű humor: az irónia, szatira és szarkazmus*. Kevés népnél terjedt el annyira a gonoszkodó csúfnevek adásának szokása, mint a délszlávoknál. Az ily melléknevek, gyakran az igazit is helyettesítik, különösen fontosabb szerepet betöltő férfiaknál. Az ily csúfneveknek néha kimondottan az a céljuk, hogy a kipécézetet megjavítsák, észretéritsék. De akad bőven irigységből fakadó, gonoszkodó vagy bosszúálló célzatú csúfolódás is. Egy szpliti író pl. így jellemezte polgártársait: Ha Szplitbe jönne egy sánta és pupos, egészségesen és épen távoznék, a sok csúfolódás és kinevetés kiegyenesítené hátát és lábait. Sok délszláv közéleti férfiúnak, főleg politikusnak abban van az ereje, hogy — habár jellemileg többször kifogásolhatók —, annyira fejlesztették érzéketlenségüket (szerbben: elefántbőrűségüket), hogy még a minden oldalról reájuk zúduló gúnyt is a legkeményebben állják, s nem hagyják magukat letaszítani.

A délszláv népeknek szelleme páratlanul gazdag a csipős élű, tarka, humoros ötletekben, tréfákban, gúnydalokban, ironikus versekben, szatirikus mesékben és anekdótákban. Nincs olyan délszláv népmese- vagy elbeszélés-gyűjtemény, melyben elő ne fordulna egy *Tréfás mesék és anekdóták* c. fejezet. Fellelhető itt mély emberi bölcsesség és erkölcsi tanulság éppúgy, mint dölyfös gúnyolódás, túlcsoordult érzékiség, csak körülírással kifejezhető pornográfia. Am ugyanúgy szelepet talál bennük a felhördült igazságérzet, vagy a szolgaságba-tört vad, fogcsikorgató haragja az elnyomó ellen: mint pl. a török elnyomás idejéből vett történetekben, ahogy nem egy elbeszélés vagy anekdóta a helyi, vidéki, törzsi, vallási vagy társadalmi osztálydüh és csipkelődés kifejezője. Ez a szellem egyformán fellelhető tréfák, rövid történetek, anekdóták vagy közmondások gyűjteményeiben.

A régebbi gyűjtemények közül *Vrcsevity Vukáé*, az újabbak közül *Pavičevity Mityuné* emelkedik ki.

Pavičevity Mityun a kis Crnagora (Montenegro) népének életéből vett s egyénien alakított, hosszabb-rövidebb történeteiből eddig kb. 20 kötetet adott ki. (Legalább is ennyit küldött e sorok írójának). Hogy e sokrétű, szárazságában is érdekes, emberábrázolásban, a crnagorai családi élet bemutatásában, törzsrajzban és népfestésben gazdag gyűjteménysorozat mily visszhangot keltett, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az olasz és német szakbírálathoz is nagy elismeréssel foglalkozott vele.

Vrčevitynek gyűjteménye, *Népi szatirák és gúnydalok* címmel 1883-ban jelent meg. Élesen rajzolódik ki belőlük a Dinári Alpok találékony lakójának, a délszláv parasztnak arca, aki adja a boldogot, de századok kegyetlen nyomása megtanította rá, hogy túljárjon mindenki eszén. Nem véletlen, hogy a délszláv folklornak ez az annyira jellemző komikus és szatirikus területe majdnem pontosan egybeesik az akkor még sokkal együvé tartozóbb délszláv törzsek — szerbek, crnagoraiak, dalmaták és hercegovinaiak — régi, s klasszikus époszi területének határaival. Ez az époszi ember — Crnagorában, Boka Kotorszkában, de főképp Hercegovinában — derült, harcos, ötletes, s ugyanakkor: ravasz, epés és veszélyes is, tehát egyáltalában nem az a romantikus szemlélettel rajzolt, patriarchálisan egyszerű és jólelkű ember, ahogy hamisan elterjedt a köztudatban. Ellenkezőleg: nyelve, handzsárjánál is erősebben vágott, s e nyelvnek éles fullánkjától és marásától való félelem — reménytelen helyzetekben — csodákat tett s nagy, népeposzi hő-
söket teremtett.

Családok, atyafiságok, törzsek, nemzetségek cipelik magukban emberöltőkön és évszázadokon át a rájuk freccsent, csontig maró, vitriolos gúnyt. S jaj volt annak, akit a gúny kiöltött lángnyelve elkapott. Nem volt többé nyugta, maradása, hogy lehánthassa magáról a rásütött bélyeget. A megszegyenítés: az örök harc, versengés és bosszú, gúny és dicsekvés közt hánykolódó, ámokfutójává tette. *Zlopámtilo* szóval fejezte ki a délszláv ezt az állapotot, amit a magyarban leghívebben ezzel a mondattal lehetne visszaadni: Megemlegeted ezt még! A délszláv szó jelentésében azonban erőteljesebb és többetmondó. Hangzása vészesen fenyegető, a vér szaga érzik rajta.

Hogy mennyire éles, nem felejtő és engesztelhetetlen a crnagorai törzs gúnyolódo hajlama, kitűnik Pavičevity Mityunnak abból a kis történetéből, melyet száraz cicomátlansággal a második Balkán-háborúból jegyzett fel.

Egy beteg katona hazatért a bregálnicai harcterről. Meghalotta ezt Boskov Drágó és megkérdezte, hogy miért jött vissza a katona a csatából. Azt válaszolták neki, hogy beteg s az orvos felmentette.

— *Hej, emberek, hát az a gonosz még mindig él?*

— *Kicsoda, Drágó bácsi? Csak nem a doktorra gondolt?*

— *Hm! ... Hát? ...*

— *Hisz az fiatalember!*

— *Nem, bizony! Ellenkezőleg! Nagyonis öreg. Lehet úgy 150 éves. Hiszen ugyanaz a doktor mentette fel valamikor az öregapját, majd az apját s most őt is.*

Hogy mekkora erkölcsi hatása volt az ilyen crnagorai csipkelődéseknek, mutatja az is, hogy előfordultak esetek, amikor egész nemzetségek kipusztultak, csakhogy lemossanak magukról egy-egy bántó megjegyzést.

Amíg a szabad, patriarchális, crnagorai családok ezzel a gúnyolódo szellemmel — nem ismerve önmagukkal szemben könyörületet s gyengésséget — hőskökké nevelődtek, az idegennel és erősebb ha-

talommal szemben egész más szellemet áruáltak el. Dvornikovity ezt a tipust, Kocsicsnak „Borz a törvénytörő” c. satírája alapján Strobác Dávid-típus-nak nevezi.

Strobac a délszlávok nincstelenje, földönfutója, uradalmi cselédje vagy analfabéta szegényparasztja, aki nem szívesen érintkezik a hatóságokkal, s mindenkitől fél, akit nem ismer. Mindegy, hogy hová való, boszniai-e, zágorjai-e vagy horvát drávamelléki. Ő az, aki ártatlannak teszi magát, s aki nem érti még azt sem, ha a nevét kérdezed, de pillanatok alatt nevetségessé teszi még a kabátos embert s a tanult urat is, egy-egy tanulatlanságot, ostobaságot, bányáságot vagy részegséget mimelő megjegyzéssel, vagy jelző-alkalmazással. Így tette pl. nevetségessé a boszniai földi hatalmat, földből való hatalomnak nevezvén, vagy a boszniai száborba (tartománygyűlésbe) kényszer hatása alatt kiküldött képviselőket, amikor részegséget tettető, ártatlan nyelvbicsaklással így kiáltott fel: „Éljenek a mi természetes (náravni) képviselőink!” — (národni = nemzeti helyett).

A délszláv humor vizsgálata során érdemes visszalapozni Vrčevityhez, a hetvenes-nyolcvanas évekbe, amikor a délszláv törzsek részben megküzdelenben álltak a törökkel, vagy nagyon élénken emlékeztek a török idők sanyargatásaira. Jellemző ebből az időből a következő feljegyzés:

Egyszer megkérdezték a ráját, hogy mi mindent adnak a keresztények a töröknek. — *Mindent adunk, csak a lelkünket nem!* — válaszolta. S valóban, az elnyomott rája lelkével, értelmével, ötletességével védekezett a leigázó hatalommal szemben, a gyengék fegyvereivel, csúfolódással és gúnnnyal állván bosszút. Az elnyomottak örökké lesben álló, éles szemével azonnal észrevette a hatalom pohos méltóságában felöltő emberi fonákságokat, s ha alkalom nyílt rá, ártatlan képet vágva, a legsebezhetőbb oldalán csípett bele az elnyomóba. *Ha már nem tudta ledönteni, legalább nevetségessé tette.* Nem sérteni akart, hanem mindenhová belopott egy-egy tanulatlanságot és ostobaságot mimelő Strobác Dávidot. Itt van pl. Vrčevitynek egyik anekdotája a kádiról és a falu bolondjáról:

Ellátogatott a kádi egyszer a faluba s hivatta a bírót. Érkeztének hírére odagyűlt az egész falu népe, köztük a falu bolondja is, s nézték, hogy eregeti a ház előtt ülve nárgilájából a füstöt, s mint szörtyög a víz. Végre megjött a bíró, s beszélgetés közben a kádi egészen megfélekedezett a nárgiléről. Egyszerre csak odaszólt a bolond és szépen megkérte a kádit: „Kérlek effendi, szortyogj még egy kicsit, nekem nagyon tetszik”. — *Kádi és szortyogás.* Még hozzá méltóságának gyakorlása, hivatalos ténykedés közben s a semmibe vett rája fülehallatára!

Jellemző az az anekdóta is, mely a török és rája versenyéről szól. Leült egyszer a török meg a rája, hogy egymás egészségére igyanak és fufangos versenyben túltegyenek egymáson. De a török nem boldogult ellenfelével, mert a rája, mint „jó alattvaló”, tökéletesen utánozta a török szokásait, szavait és hanghordozását.

A többszázados elnyomatásban élt délszláv jobbágy azonban nemcsak a sanyargató török hibáit, fonákságait s telhetetlen hará-

csolását gúnyolta ki, hanem, ha arra rászolgáltak, nekitámadt övéinek is, sőt országnagyjait sem kímélte. De nem maradtak mentek a kereszténység szélhámosai, alakoskodói, álszentjei, kufárai, vámszedői sem, ilyenek s érdemtelen papok, barátok, fráterek hátán sokszor még hangosabban puffant a gúny. Nem menekülhetett a legkisebb emberi gyöngeség sem csipése, szúrása, dőfése elől. Délszlávok és idegenek tudományos jellegű gyűjteményeiben a délszláv gúny nem egyszer a közönségességig és durvaságig hajlik, ahogy nincs egyetlen embertípus sem, mely ne volna fellelhető a változatosnál-változatosabb ironikus történetekben. Férj és feleség, atya és lánya, jegyes és mátkája, megcsalt férj és szerető, hős és gyáva, pazarló és zsupori, úr és szolga, püspök és harangozó s egyéb típusok végtelen sora mind megtalálható.

A délszláv anekdotákban sok szó esik az asszonyról, de kivált a rossz asszonyról. Crnagorai, horvát, likai, dalmát, sumadiai, hercegovinai és bosnyák: a bűnös asszonyt egyforma éles és kíméletlen gúnyal illetik. A horvát pl. azt mondja, hogy: „Az asszonyt az ördög teremtette,“ — vagy: „Minden asszony három nappal öregebb az ördögnél“. A crnagorai adoma szerint az Úr megtévedt a természetnél, s az ördög testére a nő fejét, a nő testére pedig az ördög fejét tette.

Sok a délszláv anekdotákban az erotikum is, szatirikus éllel. Az idetartozóakban nem egy: nemi erkölccsel kapcsolatos.

A különféle délszláv vidékek humoros megnyilatkozásaikban erősen különböznek. Tréfa, fecsegés, pletyka, csipkelődés, gúnyolódás, komolyság és lelki passzivitás: tájak szerint változnak. Míg pl. Szlavóniában a legények és lányok kólózás közben egymással versenyeznek az ugratásban, a nem egyszer igen ötletes, csipős és paprikás gúnydalok fürge kieszelésében, a sumadiaiaknak abban telik a kedvük, hogy a boszniaiakat gúnyolják, meg a crnagoraiakat, ezek a bokaiakat s a dalmátokat és így tovább. Dvornikovity leírja, hogy Varazdinban járva, megmutatták néki az egyik keresztútnál Krisztusnak nagyon szomorú, lehajtott fejű képét. Kérdezés nélkül elmesélték, hogy mivel magyarázza a nép a Krisztusarc szomorúságát: Krisztus szomorúan gondolkodik: „Istenem, Istenem! Miértis teremtetted ezt a szerencsétlen *gránert*?“ (krajnait).

A délszláv népek *költői lelkülete*, élénk képzelete és fordulatos szónoki készsége: ügyes, humoros mesélő hajlamában tükröződik. A szellemes tréfacsináló magában egyesíti a költőt és a lélekbúvárt. Érdekes, hogy a délszláv népek mennyire szeretik önmagukat jellemezni, s mily élesen látják a táji és faji sajátosságokat, melyeket természetesen rögtön kigúnyolnak. Nem csoda, ha ily lelki adottsággal sokszor önmagukat is kigúnyolják, saját kárukra, jellemük rovására. Legjobb szemléltetés lenne erre a következő adoma: „Miért legszegényebbek a szerbek?“

„Amikor osztozkodni akartak egymás közt az emberek a világ javain, valamennyien összejöttek egy nagy mezőn s elkezdtek tárgyalni, hogy ki mit kíván, s mit szeretne a legjobban. A világ akkori császára megkérdezte a görögöket: „Mit akartok ti, görögök?“ — „Mi szelíd tájat és jó földet akarunk.“ — „S mit akartok ti, oro-

szok?" — „Mi határtalan mezőt és hegyeket.“ — „Hát ti, latinok?“ — „Mi észt és templomokat.“ — „És ti, angolok?“ — „Mi tengert akarunk.“ — „Mit akartok ti, franciák?“ — „Mi a földi javakból bőséget.“ — „És ti, törökök?“ — „Mi mezőket, vizeket, lovakat.“ — „És mit akartok ti, szerbek?“ — „Testvérek, erre nem válaszolhatunk, előbb jól meg kell odahaza beszélnünk a dolgot.“ — S így van még ma is.“

A boszniai parasztokról szóló legjobb tréfák maguktól a boszniaiaktól származnak, mint ahogy a *likai élceket*, melyek a boszniaiakhoz hasonlóan külön változatot képviselnek, a likaiak csinálták és terjesztették. A likaiak a remeklést nemcsak a ravaszságban nem tartják szégyennek, hanem a büntetendő cselekményekben sem. Sőt! De a butaságot nem hagyja magán száradni sem a likai, sem a boszniai.

A délszláv polgári társadalomban túlnyomóan az a szellem él, ami a népi, paraszti eredetű osztályban: megvan benne a nyers vidékiesség. Ez a társadalmi osztály azonban viszonylagosan vékony rétegű, meg új is, ezért némely országtájon nagy hatása van az idegen származású polgárságnak s az idegen, nemzetietlen szellemnek. Ennek a polgári rétegnek szellemiségén erősen érezhető volt Budapest és Bécs kisugárzása. Dvornikovity szerint ily „*gyanús*“ szellemi termékekkel a színpadok is el voltak árasztva, a filmekről nem is szólva. (Mintha a Beográdban előadott szindaraboknak s bemutatott filmeknek sok köze lett volna a valódi magyar szellemhez, vagy mintha a magyar és délszláv nép szellemi egymásrahatásából nem születhetnék jótékony megtermékenyülés).

A nemzetközi befolyás visszatartja Dvornikovityt attól, hogy e kevertebb s átalakulásban levő, délszláv polgári réteg humorának és szatirájának jellegéről nyilatkozzék. Ehelyett a művészi értékű, humoros és szatirikus irodalom felé fordul, melynek képviselői jórészt szintén a délszláv polgári osztályból kerültek ki. Megállapítása szerint, bár a legjobb délszláv humoristáknak: *Popovity Sztérijának*, *Szrémac Sztevéannak*, *Jurkovity Jankónak* és *Nusity Braniszlávnak*, megvan a kapcsolatuk a jellegzetes nemzeti szellemmel és főképp a vidéki típusokkal, humoruk és színpadi hatásuk technikája, nemkülönben kifejezési formájuk és felépítésük, már nemzetközi hatásra valló. Szrémac Sztevéannak és Nusity Braniszlávnak néhány alakja kétségtelenül Gogoly alakjaira emlékeztet. Hiába mondta ugyanis Nusity, hogy néki csak a megnevettetés volt a célja, gúnyoló törekvései, gogolyi erő és keserűség nélkül, mégis feléje mutatnak.

Dvornikovity fájdalmasan állapítja meg, hogy a délszláv irodalom máig sem adott egy nagykoncepciójú, elemi erejű és félelmetes szatirikust, aki úgy helybenhagyná népét, hogy elállna a lélekzete, s végre elgondolkoznék önmagán. *Pedig mennyi, de mennyi Csicsikov, Kocskárjokov és Nodrjovok sétálgat makkegészségesen közöttük!* Így mindaz a szellem, ami benne sajátosan délszláv, s ami általános emberi, sajnos, a folklórban marad elrejtve, mert nem akadt még egy délszláv Swift, vagy Gogoly, hogy hatalmas szatirában, maradandóan megörökítse.